

ГОЛОВНІ ПРІОРИТЕТИ НОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З ІНОЗЕМНИМИ ДЕРЖАВАМИ

Бегма Віталій Миколайович,
доктор економічних наук, доцент

Шемаєв Володимир Миколайович,
доктор військових наук, професор

Рибальченко Андрій Олександрович

Толок Поліна Олександрівна

Проаналізовано проблеми розвитку військово-технічного співробітництва (ВТС) України з іноземними державами в сучасних умовах.

У статті визначено, що однією з головних проблем, яка гальмує розвиток військово-технічного співробітництва, є відсутність прав оборонних підприємств щодо здійснення зовнішньоекономічної діяльності під наглядом держави, але без спеціальних експортерів-посередників. Надання таких прав є вимогою часу та поширеною світовою практикою. Їх наявність у національного виробника озброєння та військової техніки (ОВТ) створить необхідні умови для розширення присутності на українському ринку іноземних оборонних компаній і, відповідно, залучення новітніх оборонних технологій та інвестицій у оборонну галузь.

Така ситуація потребує суттєвих змін у системі військово-технічного співробітництва, які сприятимуть лібералізації зовнішньоекономічної діяльності з товарами та послугами військового призначення та подвійного використання для суб'єктів ВТС усіх форм власності.

У статті обґрунтовано необхідність запровадження нових підходів щодо розвитку ВТС, основними пріоритетами яких є: задоволення потреб українських військових формувань за рахунок імпорту; збереження традиційних та освоєння нових ринків ОВТ; використання ВТС з метою залучати союзників із числа західних партнерів та усунення Росії як конкурента на ринку озброєння та військової техніки.

Запропоновано закріпити зазначені підходи в окремому документі – Стратегії військово-технічного співробітництва України з іноземними державами, яка розглядатиметься як довгостроковий, послідовний, конструктивний, раціональний, не деталізований план. Такий підхід до розвитку військово-технічного співробітництва України з іноземними державами сприятиме забезпеченню Збройних Сил України сучасним озброєнням, закріпленню України на нових ринках зброї та збільшенню валютних надходжень.

Ключові слова: гідридна агресія, оборонна промисловість, військово-технічне співробітництво, стратегія, підходи, інвестиції, трансфер.

MAIN PRIORITIES OF A NEW IDEOLOGY MILITARY-TECHNICAL COOPERATION OF UKRAINE WITH FOREIGN COUNTRIES

The problems of the development of the military-military-industrial complex of Ukraine with foreign states in modern conditions are analyzed. The article states that one of the main problems hindering the development of the military-industrial complex is the lack of rights of defense enterprises in foreign economic activity (FEA) under the supervision of the state, but without special intermediary exporters. Providing such rights is a requirement of time and widespread worldwide practice. Their presence at the national producer (ITO) will create the necessary conditions for expanding the presence of foreign defense companies in the Ukrainian market and, accordingly, attracting the latest defense technologies and investments in the defense industry. Such a situation requires substantial changes in the system of MTCs that will facilitate the liberalization of foreign trade activities with goods and services of military use and dual use for the MTS entities of all forms of ownership. The article substantiates the necessity of introducing a new ideology for the development of the military-technical cooperation, the main priorities of which are: satisfaction of the needs of Ukrainian military formations at the expense of imports, preservation of traditional and development of new weapon markets, the use of military-military apparatus in order to form allies from Western partners and eliminate Russia as a competitor in the market of weapons. It is proposed to consolidate this ideology in a separate document – Strategy of military-technical cooperation of Ukraine with foreign states, which will be considered as a long-term, consistent, constructive, rational, not detailed plan supported by ideology. Such an approach to the development of the PTS of Ukraine with foreign states will contribute to the provision of the Armed Forces with modern weapons, consolidation of Ukraine in new weapon markets and increased foreign exchange earnings.

Keywords: hybrid aggression, defense industry, military-technical cooperation, strategy, ideology, investments, transfer.

Постановка проблеми. З розгортанням російської воєнної агресії проти України одним із головних пріоритетів національної оборонної промисловості стало забезпечення Збройних Сил, інших військових формувань та правоохоронних органів держави озброєнням та військовою технікою [1]. З метою зміцнення сектору безпеки і оборони 21 червня 2018 р. прийнято Закон України «Про національну безпеку України» [2].

Критична ситуація на сході України зумовила активізацію та налагодження імпоротної діяльності, не властивої раніше для підприємств оборонно-промислового комплексу (ОПК) країни. За короткий час проведено комплексну роботу на міжнародному ринку озброєння з налагодження поставок озброєння та військової техніки закордонного виробництва в інтересах вітчизняних силових відомств.

Разом з тим однією з головних проблем, що гальмує розвиток ВТС, є відсутність прав оборонних підприємств щодо здійснення зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) під наглядом держави, але без спеціальних експортерів-посе-

редників. Надання таких прав – вимога часу та поширена світова практика. Їх наявність у національного виробника ОВТ створить необхідні умови для розширення присутності на українському ринку іноземних оборонних компаній і, відповідно, залучення новітніх оборонних технологій та інвестицій в оборонну галузь.

Така ситуація потребує суттєвих змін у системі ВТС, які сприятимуть лібералізації зовнішньоекономічної діяльності з товарами та послугами військового призначення та подвійного використання (ТПВПВ) для суб'єктів ВТС усіх форм власності, що є *загальною проблемою* сьогодення.

Аналіз останніх наукових та аналітичних досліджень, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми, свідчить про те, що дослідження у сфері оборонної промисловості та військово-технічного співробітництва здійснювали В. Горбулін, О. Гладковський, Ю. Бровченко, В. Бадрак, І. Вінник, О. Велічко, С. Дидинський, О. Дмитренко, Б. Демідов, С. Згурець, О. Коростельов, В. Муратов, В. Маліков, В. Пристайко, О. Покотило, О. Пивненко,

І. Савула, О. Стеценко, О. Свергунов, О. Таран, В. Ткачук, І. Харченко, М. Шевцов, А. Шевцов, В. Шеховцов, Ю. Шимов та інші вчені.

Невирішена частина загальної проблеми. Разом з тим потребує наукового обґрунтування низка проблемних питань, які залишаються неврегульованими. Зокрема, потребують висвітлення питання, що пов'язані з розробкою нової стратегії ВТС в умовах втрати контролю над низкою підприємств оборонної спрямованості через анексію Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, а також із тимчасовою окупацією окремих районів Донецької та Луганської областей і припиненням Україною військово-технічного співробітництва з Російською Федерацією як країною-агресором.

Мета статті – проаналізувати організаційно-правові та економічні чинники, які стримують розвиток військово-технічного співробітництва, встановити причини низької ефективності ВТС України з іноземними державами через агресію з боку РФ, обґрунтувати пріоритетні напрями розвитку військово-технічного співробітництва в рамках нових підходів щодо співпраці з іноземними державами у воєнно-економічній сфері.

Виклад основного матеріалу. Унаслідок агресії РФ проти України виявилася низка проблем щодо забезпеченості Збройних Сил сучасними зразками озброєння та військової техніки, які пов'язані з можливостями підприємств оборонної галузі задовольнити ці потреби в повному обсязі. Така ситуація зумовлює необхідність розширення військово-технічного співробітництва України з іноземними державами, насамперед переорієнтації діяльності підприємств і організацій різних форм власності, задіяних у виробництві ОВТ з компаніями країн НАТО та ЄС.

У 2017 р. Міністерством оборони України (МОУ) отримано міжнародної технічної допомоги на суму майже 57 млн дол. США. У 2018 р. очікується отримати майна та обладнання на суму понад 23 млн дол. США за контрактами 2017 р. Орієнтовний обсяг допомоги на 2018 р. становить близько 115 млн дол. США.

Загальний обсяг укладених у 2017–2018 рр. контрактів перевищує 1,2 млрд дол. США. Основним ринком збуту військової продукції залишається Азійсько-Тихоокеанський регіон. Активізовано співпрацю з країнами Близького Сходу. Постачання продукції оборонного при-

значення здійснюється майже до 70 країн-партнерів; проводяться переговори щодо експортних поставок більше ніж зі 100 іноземними країнами¹.

Одним із основних пріоритетів державної політики у сфері ВТС у 2017 р. було наближення законодавства України до європейських стандартів щодо лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, яка стосується продукції військового призначення та подвійного використання.

Вирішено низку питань стосовно надання державним замовникам можливості самостійно проводити імпорتنі операції із закупівлі необхідних товарів військового призначення. Внесено зміни до порядку надання повноважень вітчизняним оборонним підприємствам різних форм власності на імпорт товарів військового призначення для використання у власному виробництві та експорту товарів військового призначення власного виробництва.

Так, Указом Президента України від 26 червня 2018 р. № 185/2018 уведено в дію Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 червня 2018 р. «Про вдосконалення державної політики щодо забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань оборонною продукцією іноземного виробництва, а також сприяння розвитку співробітництва оборонних підприємств України з іноземними партнерами», яке можна вважати першим суттєвим кроком, що наближує законодавство України до європейських стандартів щодо лібералізації зовнішньоекономічної діяльності з продукцією військового призначення та подвійного використання.

Варто зауважити, що значна кількість положень Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 року, яка схвалена Урядом у червні 2018 р., присвячена політиці у сфері військово-технічного співробітництва з іноземними державами [3]. Так, у цьому документі наведено назви конкретних іноземних держав (США, Канади, Італії та ін.), до яких передбачається здійснювати експорт озброєння, що підтверджує необхідність розвитку різних форм кооперації оборонних підприємств України з іноземними партнерами.

Значні потреби військових формувань у забезпеченні сучасним озброєнням та необхідність інноваційного розвитку підприємств оборонної

¹ За даними ДК «Укроборонпром».

галузі вимагають *нових підходів* до військово-технічного співробітництва України з іноземними державами.

Схарактеризуємо основні пріоритети щодо цього виду діяльності.

1. Задоволення потреб українських військових формувань за рахунок імпорту.

Оснащення Збройних Сил сучасними зразками озброєння та військової техніки є одним із важливих завдань підтримання боєздатності Збройних Сил України (ЗСУ) для забезпечення національної безпеки та оборони країни.

Досвід проведення антитерористичної операції на сході України виявив проблеми низької забезпеченості ЗСУ сучасними зразками озброєння та військової техніки та неспроможності вітчизняних підприємств оборонної галузі задовольнити ці потреби в повному обсязі. Зазначене зумовлює потребу в закупівлі сучасних систем ОВТ іноземного виробництва.

Виходячи з аналізу світового досвіду з організації закупівлі необхідного озброєння, вибір переможців, проведення переговорів щодо укладання міждержавних угод і контрактів, підготовка офсетних програм та укладання офсетних угод у рамках основних угод щодо імпорту необхідних зразків та систем ОВТ покладаються на відповідні структури міністерств оборони більшості країн.

Важливим кроком з удосконалення існуючої системи закупівель ОВТ має стати надання державному замовнику – Міністерству оборони України – повноважень щодо самостійного здійснення повного циклу закупівлі ОВТ за імпортом, а саме, без залучення посередників-держспецекспортерів із ДК «Укрспецекспорт».

Такий крок не буде суперечити загальносвітовій практиці й виправить існуючі нормативно-правові неузгодженості. Так, відповідно до Положення про Міністерство оборони України² одним із основних завдань цього відомства є «забезпечення формування та реалізація державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період ... щодо військово-технічної політики у сфері

оборони». А військово-технічне співробітництво є інструментом реалізації військово-технічної політики. Таким чином, Міноборони де-факто зможе повною мірою реалізовувати військово-технічну політику.

2. Збереження традиційних та освоєння нових ринків ОВТ.

Діяльність на світовому ринку, незважаючи на внутрішні потреби в сучасному озброєнні, з метою успішної протидії військовій агресії з боку РФ залишається суттєвим джерелом надходження валютних коштів для розвитку власного оборонно-промислового комплексу.

Зокрема, Україні вдалося утримати інтерес Пакистану, і ось результат: в Ісламабаді 2016 р. підписано меморандум про обслуговування танкового парку цієї країни – це і постачання машино-трансмійних відділень (МТВ) та інших комплектуючих, і просування на ринок лінійки двигунів серії 6ТД. Ідеться про замовлення на більш ніж 600 млн дол. США.

Тривала й загалом ефективна робота на ринку Азербайджану стала передумовою для реалізації великого проекту з передачі технології виробництва літака Ан-178 цій країні. Те саме можна сказати й про співпрацю з Алжиром, із яким 2018 р. підписано контракт на закупівлю українських переносних протитанкових ракетних комплексів (ПТРК) «Скіф». Нагадаємо, що саме з Алжиром пов'язані перші успіхи в 1999 р. українського ДП «ДККБ «Луч» зі створення високоточної зброї. З'явилися перспективи й на ринку Індонезії, з якою ще 1997 р. ДК «Укрспецекспорт» було підписано перший контракт на ремонт партії бронетехніки. Тепер ДК «Укроборонпром» розраховує розвинути ідею ліцензійного виробництва плаваючих колісних бронетранспортерів БТР-4М з колісною формулою 8 х 8. Однак іракський ринок Київ втратив – і через якість роботи, і внаслідок активної діяльності російських спецслужб. З обіцяних Багдадом 2,4 млрд дол. освоєно лише 640 млн дол. США.

Одним зі шляхів реалізації зазначеного пріоритету є *розширення форм ВТС*. З метою прискорення переорієнтації діяльності ОПК на співробітництво з країнами ЄС та НАТО особливу увагу слід приділити таким питанням:

- залучення іноземних оборонних компаній до ремонту парку авіаційної техніки Збройних Сил, зокрема постачання необхідних комплектуючих, вузлів та агрегатів;

² Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 р. № 730).

- постачання комплектуючих, обладнання та устаткування для виробництва та модернізації зразків вітчизняного озброєння і військової техніки за проектами імпортозаміщення;
- кооперація вітчизняних підприємств ОПК та іноземних оборонних компаній з виробництва боєприпасів для стрілецької зброї, стволів і гармат до артилерійських систем та бронетанкової техніки;
- постачання сучасних технологій за стандартами НАТО до вітчизняних підприємств ОПК для прискорення налагодження й виробництва в Україні продукції військового призначення, у т. ч. засобів протиповітряної оборони (ППО), радіоелектронної боротьби (РЕБ), радіозв'язку та боєприпасів;
- постачання комплектуючих, складових, вузлів та агрегатів для виробництва на підприємствах вітчизняного ОПК продукції військового призначення, у т. ч. боєприпасів, засобів ППО, розвідки та РЕБ, а також засобів радіозв'язку.

Запорукою успішного використання зазначених форм ВТС є активна політика державного протекціонізму, сутність якої полягає в захисті державою інтересів підприємств ОПК України як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках.

3. Використання ВТС з метою формувати союзників та партнерів задля усунення Росії як конкурента на ринку ОВТ.

Україні слід активно просуватися на ринки, де традиційно працювала Росія, насамперед це Індія та Китай, а також на ринки третіх країн, які потребують такої номенклатури ОВТ. Так, оборонне відомство Індії та кілька компаній цієї країни підписали з Міноборони України низку меморандумів про виробництво військово-транспортних літаків та довгострокове постачання газотурбінних установок для індійських військових повітряних суден.

З метою розширення ВТС у 2017–2018 рр. опрацьовано проекти:

- угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо взаємних оборонних закупівель;
- угоди між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки про дослідження, розробку, випробування та оцінку (ДРВО);

- угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Саудівська Аравія про співробітництво в галузі авіабудування;
- українсько-азербайджанської Міжурядової угоди про коопераційне співробітництво в авіабудуванні;
- міжурядової Угоди між Кабінетом міністрів України та Урядом Казахстану про виробничу кооперацію в авіабудуванні.

На черзі – підготовка міжурядових угод у сфері військово-технічного співробітництва з Єгиптом, Філіппінами, Катаром і Кувейтом.

Головною умовою приходу іноземних компанії на український ринок є лібералізація зовнішньоекономічної діяльності в оборонній сфері та ухвала низки законів, необхідних для захисту інвестицій, інтелектуальної власності тощо. І владою вже багато зроблено на цьому шляху. Передусім підготовлено проекти низки законів щодо внесення змін до деяких законодавчих актів з метою спрощення експортно-імпоротної діяльності для розробників та виробників озброєння. Є чимало держав, готових замовляти та оплачувати дослідно-конструкторські роботи в рамках експортних контрактів.

Нова державна політика у сфері ВТС, на нашу думку, має бути визначена та закріплена в окремому документі – **Стратегії військово-технічного співробітництва України з іноземними державами** (далі – *Стратегія*), яка базуватиметься на досвіді ЄС та НАТО, що передбачає більш гнучку систему міжнародних постачань товарів військового призначення та подвійного використання.

Стратегія має розглядатись як довгостроковий, послідовний, конструктивний, раціональний, не деталізований план. З огляду на таку форму цього документа пропонуємо провести оцінку сучасного стану військово-технічного співробітництва з іноземними країнами, визначити загальні проблеми та пріоритетні напрями його розвитку.

Наступним кроком має бути розкриття кожного пріоритетного напрямку за такою схемою:

- виявлення проблем за кожним пріоритетним напрямом, що потребують розв'язання;
- визначення завдань для розв'язання визначених проблем;

- формування очікуваних результатів за кожним пріоритетним напрямом.

Для реалізації державної політики у сфері ВТС, що визначатиметься у Стратегії, необхідно прийняти низку законодавчих актів, а саме:

- *Закон України «Про військово-технічне співробітництво»*, що має регламентувати зовнішньоекономічну діяльність підприємств різної форми власності з ОВТ, зафіксувати права державних замовників (МОУ, Міністерства внутрішніх справ України та ін.) щодо здійснення прямого, без спецекоптерів, імпорту оборонної продукції;
- *Закон України «Про інвестиції в оборонно-промисловий комплекс України»*. Такий закон забезпечить створення позитивного інвестиційного клімату, визначить умови та правила повернення інвестицій, включно й для іноземних компаній;
- *Закон України «Про офсетні угоди»*. Цей законодавчий документ дозволить отримувати компенсаційні інвестиції при здійсненні імпорту озброєнь і військової техніки, а також налагоджувати за рахунок експортера високо-технологічні виробничі або сервісні лінії [7].

Отже, нові підходи до розвитку ВТС України з іноземними державами мають сприяти забезпеченню ЗСУ сучасним озброєнням, закріпленню України на нових ринках зброї та збільшенню валютних надходжень.

ВИСНОВКИ

1. Система військово-технічного співробітництва України з іноземними державами, яка склалась упродовж минулих років, була переважно експортно орієнтованою, а політика закупівлі ОВТ за імпортом, як і політика військово-технічного співробітництва України в цілому, нормативно не визначена. Проте агресія РФ проти України виявила низку проблем щодо за-

безпеченості Збройних Сил України сучасними зразками озброєння та військової техніки, пов'язану з можливостями підприємств оборонної галузі задовольнити такі потреби в повному обсязі.

Це зумовило необхідність розширення військово-технічного співробітництва України з іноземними державами, насамперед переорієнтації діяльності підприємств та організацій різних форм власності на забезпечення ЗСУ сучасним озброєнням.

2. Забезпечення Збройних Сил сучасними зразками озброєння та військової техніки вимагає нових підходів щодо ВТС України з іноземними державами, які мають бути закріплені в окремому документі – Стратегії військово-технічного співробітництва України з іноземними державами. Стратегія має розглядатись як довгостроковий, послідовний, конструктивний, раціональний, не деталізований план. З огляду на таку форму цього документа пропонуємо провести оцінку сучасного стану ВТС з іноземними країнами, визначити загальні проблеми, пріоритетні напрями його розвитку та орієнтовні результати.

3. Однією з основних проблем, яка гальмує розвиток військово-технічного співробітництва, є значна монополізація здійснення зовнішньоекономічної діяльності через державного посередника.

Тому одним із пріоритетних шляхів розвитку ВТС є лібералізація законодавства України щодо експорту/імпорту ОВТ суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, а саме: надання державним замовникам можливості самостійно проводити імпорتنі операції із закупівлі необхідних товарів військового призначення, внесення змін до порядку надання повноважень вітчизняним оборонним підприємствам різних форм власності на експорт/імпорт товарів військового призначення для використання у власному виробництві та експорт товарів військового призначення власного виробництва.

Список використаних джерел

1. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26 травня 2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
2. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/page2>

3. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 року» від 20 червня 2018 р. № 442-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-oboronno-promislovogo-kompleksu-ukrayini-na-period-do-2028-roku>
4. Горбулін В.П. Хроніки передбачень: 2006–2017. – Харків : Фоліо, 2017. – 255 с.
5. Бадрак В. Надання прав підприємствам ОПК України на здійснення зовнішньоекономічної діяльності – вимога часу // Безпечовий огляд ЦДАКР. – 2018. – № 2 (89). – 1 лют. – С. 13–16.
6. Свергунов О.О. Управління експортною політикою у сфері військово-технічного співробітництва в умовах криз: світовий досвід та Україна // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 3. – С. 166–176.
7. Офсетна політика держав в умовах глобалізації. Оцінки та прогнози : монографія / В.М. Бегма, С.П. Мокляк та ін. – К. : НІСД, 2011. – 552 с.

References

1. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» vid 26 travnia 2015 r. № 287/2015 [Decree of the President of Ukraine “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 6, 2015 “On the Strategy of National Security of Ukraine” dated May 26, 2015 No. 287/2015]. (n.d.). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» vid 21 chervnia 2018 r. № 2469-VIII [The Law of Ukraine “On National Security of Ukraine” dated June 21, 2018 No. 2469-VIII]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/page2> [in Ukrainian].
3. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Stratehii rozvytku oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy na period do 2028 roku» vid 20 chervnia 2018 r. № 442-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the Strategy for the Development of Ukraine’s Defense Industrial Complex for the Period until 2028” dated June 20, 2018 No. 442-r]. (2018). www.kmu.gov.ua. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-oboronno-promislovogo-kompleksu-ukrayini-na-period-do-2028-roku> [in Ukrainian].
4. Horbulin, V.P. (2017). *Khroniky peredbachen: 2006–2017 [Chronicles of Predictions: 2006–2017]*. Kharkiv: Folio, 255 p. [in Ukrainian].
5. Badrak, V. (2018). Nadannia prav pidpriemstvam OPK Ukrainy na zdiisnennia zovnishnoekonomichnoi diialnosti – vymoha chasu [Provision of Rights to Enterprises of Ukrainian Defense Industry for Foreign Economic Activity – Time Requirement]. *Bezpekovyi ohliad TsDAKR – Security Review of The Center for Army, Conversion and Disarmament Studies*, 2 (89), 13–16 [in Ukrainian].
6. Sverhunov, O.O. (2014). Upravlinnia eksportnoi politykoiu u sferi viiskovo-tekhnichnoho spivrobitnytstva v umovakh kryz: svitovyi dosvid ta Ukraina [Export Policy Management in the Field of Military and Technical Cooperation in Crises: World Experience and Ukraine]. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities*, 3, 166–176 [in Ukrainian].
7. Begma, V.M., & Mokliak, S.P. et al. (2011). *Ofsetna polityka derzhav v umovakh hlobalizatsii. Otsinky ta prohnozy [Offset Policy of States in the Conditions of Globalization. Estimates and Forecasts]*. Kyiv: NISD, 552 p. [in Ukrainian].